

L'evolució ramadera al Maestrat de Castelló durant els segles medievals ha estat vinculada a moltes altres d'espècies que ens parlen de la comarca, com una realitat geogràfica i d'una importància excepcional, sense entrar, però, en una distinció històrica sobre els seus orígens, la seva expansió i els possibles delimitadors però que ja després passat entre els segles XIII i XVI.

Així mateix, per a una major comprensió del per què l'auge medieval de l'economia i la societat del Maestrat als segles XIV-XV, i també del per què el seu afluïment i desenvolupament als segles posteriors, cal explicar com es va produir aquesta expansió de manera que sempre clarament la més de la zona d'origen mateixa.

Es torna probable l'existència de lligams entre els cristians i els musulmans que hi vivien al Maestrat abans de la conquesta, al menys a nivell d'uns antecessors comuns probablement en èpoques de major unitat a la frontera, sabent que el Monestir de Poblet, a mitjans del segle XIII, va obtenir autorització del governador almohade de València per a dur els seus ramats per la frontera, emprant-los com a punts establiment cristians a Benifardó.

Es veu, però, que tal expansió a depèn de l'expansió cristiana i l'evolució de les seves institucions, de la conjuntura de la Corona catalano-aragonesa per a guanyar de la seva expansió de l'espai medieval de Catalunya-Aragó, marcadament en l'època medieval ja que les terres del Maestrat quedaven en el campament natural i ben profitós en penya-segats d'herència de les terres de la Corona catalano-aragonesa, consentint-se així en el nord sud de les terres castellonenses que es troben en el Maestrat i fins tot la seva vessant Nord-oest.

Tanmateix, si aquesta presència de ramats espanyols a l'espai medieval, probablement a la ramaderia de la població que va orientar-se a la frontera medieval que es va anar creant, va ser per l'activitat dels senyors de la zona, Orde de l'Hospital, per exemple, o bé per la seva expansió per la decantada per la definició i constitució d'unes comunitats cristianes i musulmanes agràries, tal com ha estat fet a la Catalunya Nord, per exemple, per la seva expansió i desenvolupament que són testimoni de tipus agraris, ramaders, censos en espècie, etc., mentre la ramaderia espanyola es desenvolupa a la frontera i la caçera

ENRIC GUINOT RODRIGUEZ

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

*La ramaderia al Maestrat Medieval:
Entre l'expansió i la crisi*

«ESTUDIS CASTELLONENCS»
N.º 5 1992-93, pp. 255-274

L'activitat ramadera al Maestrat de Castelló durant els segles medievals ha estat tractada a moltes obres, d'aquelles que ens parlen de la comarca, com una realitat innegable i d'una importància excepcional, sense entrar, però, en una distinció històrica sobre els seus orígens, la seua expansió i els possibles daltabaixos pels quals degué passar entre els segles XIII i XVI.

Així mateix, per a una major comprensió del per què l'auge accelerat de l'economia i la societat del Maestrat als segles XIV-XV, i també del per què el seu afonament i endarreriment els segles posteriors, cal explicar com es va produir aquesta expansió de manera que aparega clarament la raó de la seua dinàmica interna.

Es molt probable l'existència de lligams entre els cristians i els musulmans qui hi vivien al Maestrat abans de la conquesta, al menys a nivell d'uns antecedents cercant pasturatges en èpoques de major pau a la frontera; sabem que el Monestir de Poblet, a inicis del segle XIII, va obtenir autorització del governador almohade de València per a dur els seus ramats per la comarca, coincidint amb els primers establiments cristians a Benifassà¹.

Es evident, però, que cal esperar a després de l'ocupació cristiana i l'inici de la seua incorporació al conjunt de la Corona catalano-aragonesa per a parlar de la seua integració en l'espai econòmic de Catalunya-Aragó, marcadament en l'aspecte ramader ja que les serres del Maestrat conformaren un eixamplament natural i ben profitós en pasturatges d'hivern, de les terres de la Catalunya Nova i del Baix Aragó, convertint-se així en el nucli sud de les rutes transhumants que enllaçaven amb el Pirineu i fins i tot la seua vessant Nord occitana².

Tanmateix, si aquesta presència de ramats septentrionals sembla incontestable, la dedicació a la ramaderia de la població que va assentant-se a la comarca sembla que va ser més lenta. Per una part, l'actitud dels senyors de la zona, Orde de l'Hospital, del Temple, etc., sembla en principi molt preocupada i decantada per la definició i constitució d'unes comunitats camperoles dedicades a l'explotació agrària, tal com havien fet a la Catalunya Nova, per exemple, establint unes cartes pobla amb unes condicions i concrecions que són totalment de tipus agrari: tamany de les parcel·les, eines a utilitzar, ferreria, censos en espècie, etc., mentre la ramaderia apareix regulada en tot cas en l'aspecte dels animals de llaurada i la caçera.

1. DAGORN, R.: «Le document almohade de Poblet», *Les Cahiers de Tunisie*, Tunísia, t. XXIII, n. 91-92, 1975, pp. 69-90.

2. Recordem els pastors de Montailou, càtars o no; el propi Pere Maury, Bélibaste, etc., que a les darreries del segle XIII tenen com a meta llunyana, que no extranya, les deveses i pasturatges del Maestrat. E. LE ROY LADURIE, *Montailou, aldea occitana de 1294 a 1324*, Madrid, 1981.

En canvi, hi ha d'altres cartes pobla donades per senyors làics de la zona, Balasc d'Alagó o Guillellem d'Anglesola, les quals ens estan descrivint un model de societat repobladora gens agrari en principi, sinó més bé equivalent al que seria una cavalleria villana de frontera, amb hòmens que reben un patrimoni de terra, és cert, però que tenen també d'altres camps d'activitat, molt si no més importants, al llarg del segle XIII: campanyes de saqueig, potser no sols contra musulmans, i, evidentment, la ramaderia³.

Ens dona la impressió que l'activitat ramadera va començar a desenvolupar-se a l'àrea de Morella en primer lloc, en raó del seu caràcter de vila de reialenc on hi vivien persones lliures, propietaris del seu patrimoni; la seua conseqüència seria la matinera creació del seu *Lligalló* en 1271 així com la franquesa que els donà Jaume I dos anys després perquè pogueren pasturar lliurement els seus ramats per tot el Regne, siga qui siga el senyor de les terres, símptoma ambdues coses de què ja en aqueixos 40 anys passats des de la conquesta, la ramaderia i la seua organització obligava els veïns de Morella a resoldre col·lectivament els seus problemes.

Evidentment, molt prompte la resta de pobles seguiren en la mateixa direcció, entre d'altres coses perquè el medi natural, el territori, el relleu, aboquen necessàriament vers la dedicació ramadera. El problema es troba en què, raonablement, al llarg del segle XIII la dedicació a la ramaderia dels veïns del Maestrat no sorgeix clarament en la documentació de tipus senyorial que s'ha conservat, entre d'altres coses perquè encara no haurien arribat a uns nivells d'ocupació, dedicació i abast importants que dugueren a un intervencionisme senyorial.

Els indicis més clars d'aquesta activitat ramadera venen de part de l'Orde del Temple en la dècada de 1280, a partir de la seva Encomanda de Xivert, tant pels seus intents de cobrar herbatge dels seus vassalls com per aconseguir l'exempció de pagaments dels vassalls de l'Orde procedents d'Aragó, la qual cosa ens està indicant l'existència ja d'una transhumància en eixe any de 1288 entre les comandes Templeres aragoneses, Cantavella, etc., i Xivert⁴.

Aquests fets i la política de compres que duu l'Orde del Temple en eixos anys en el Maestrat: el terme de Polpís en eixa dècada de 1280, els termes generals de Peníscola, Les Coves i Ares en 1294 i, finalment, la tinença de Culla en 1303, constituïnt una base territorial enorme de la qual destaca la homogeneïtat del medi natural, idoni per al pasturatge, ens obliga a plantejar-nos la hipòtesi d'una actuació Templera molt conscient per a crear-ne un pol de pasturatge d'hivern que els serviria de lloc de concentració dels seus ramats, i dels seus vassalls clar, de Catalunya i Aragó.

Els inicis del segle XIV ens marquen documentalment un període molt actiu de creació de deveses i bovalars, delimitació de zones privatives i defensa dels drets de pasturatge de cada poble del Maestrat. Les raons d'açò hi haurà que buscar-les en un creixement quantitatiu del ramat existent a la comarca, molt probablement tant intern a cadascú d'aquests pobles com alié de ramats procedents d'Aragó, per la qual cosa, front el lliure pasturatge relatiu existent fins eixos moments, els veïns del Maestrat voldrien retindre's una sèrie de termes per a ús propi. Recordem com en 1317 els síndics de Sant Mateu protesten davant el rei perquè els veïns de la Comanda Templera de Cantavella, aprofitant el període d'administració reial, han eixamplat els bovalars enormement, sense permís de ningú, i foragitant doncs els ramats aliens, com n'eren els del Maestrat que hi anaven a pasturar⁵.

3. Aquestos problemes de la repoblació sobre el caràcter agrari d'unes cartes pobla i el de més de frontera, cavalleria villana, d'altres, ha estat plantejat per E. GUINOT, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano*, Castelló, 1986, capítol 2, i «El problema de la renta feudal y los fueros. Un análisis de las cartas puebla del s. XIII en el norte de Castelló», *Saitabi*, t. XXXIII, 1983, pp. 59-83.

4. E. GUINOT, *Feudalismo en expansión...*, pp. 95-96.

5. Aquest i molts més documents detallant els incidents entre Sant Mateu i diverses viles com ara Tronxó, Cantavella, Aliaga, Fontanete, l'Eglesiola, Morella, etc., varen ser citats per M. BETI, «Las cruces gemelas de San Mateo y Linares de Mora», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (B.S.C.C.)*, t. VIII, 1927, p. 99-103, i també es troben estudiats amb més cura a E. GUINOT, *Feudalismo en expansión...*, p. 303-307 especialment. Conf. J. SANCHEZ ADELL, «Aportaciones a la historia de la ganadería medieval castellonense. La sentencia de Villahermosa entre Castellón y las aldeas de Teruel sobre pastos en 1390», *Estudios Castellonenses*, n. 3, 1986, pp. 311-316; P.E. BARREDA, «Libre dels capítols d'Herbatges de la Tinença de Culla (1345-1805). Introducció, notes, text i índex», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. LXII, 1986, pp. 447-562; M. GUAL, «La institució ramadera del lligalló: unes ordenances desconegudes del segle XIV», *Estudios d'Història Medieval*, vol. II, 1970, pp. 69-94.

En pocs anys, i referit sols a les viles del Maestrat, s'hi creen les deveses d'Almasull i Exaudi a Càlig, la de Cominyer a Sant Mateu, la de la Barcella a la Batllia de Cervera, la Foya de Xivert i Estopet en Xivert, la de Càmer a Sant Mateu, l'eixamplament del bovalar de Benicarló o el bovalar de Benassal, sense que la desaparició dels Templers o el pas de la zona al nou senyoriu de l'Orde de Montesa implicara cap canvi en la pràctica.

Caldria, per a fer-nos una millor idea de com es trobava organitzada l'activitat ramadera, fer un recull de la documentació existent a nivell local, especialment de la comarca dels Ports, donada la desaparició de les fonts municipals del Maestrat estricta, perquè sens dubte els seus resultats serien totalment equiparables. Amb tot, és evident que la transhumància i el trasllat de ramats entre aquesta zona i les veïnes de Terol i el Baix Aragó és fonamental, i que açò implica un model peculiar de comunitat rural ramadera i d'organització social.

A més a més, cal plantejar-se un altre problema. Què es fa amb aquesta producció ramadera especialitzada, llana, pells, cuiram, ... i quins són els beneficiaris: tota la comunitat? un sector emergent de ramaders-mercaders?

Justament aquests són els grans interrogants que tenim ara per a ara al davant, perquè l'estudi de les relacions comercials en la primera meitat del segle XIV i, sobretot, la connexió de les comarques valencianes amb el sistema econòmic mediterrani s'en troben en un nivell molt baix de coneixements.

Sols disposem d'alguns antics treballs, molt suggeridors per altra part, que insisteixen però en les relacions externes i des del punt de vista del comportament dels mercaders estrangers. Es el cas del treball de Guy Romestan sobre els mercaders Llenguadocians al País Valencià, on, centrant-se en el cas de la ciutat de València en raó de la documentació existent, demostra prou clarament com el nou Regne creat després de la conquesta havia entrat en línies generals en el món econòmic del Mediterrani Occidental, fent punta ací els mercaders dels països veïns, els quals hi trobaren una continuació natural de la seua àrea d'influència: evidentment, mercaders catalans, barcelonins seria més exacte, i tota mena de Llenguadocians que tenien contactes antics amb la Corona d'Aragó, especialment narbonesos i Montpelleresos⁶.

Hem de pensar que té lògica el que, si més no al llarg del primer segle, al nou País li costara generar una classe mercantil pròpia i que, a més a més, foren aquestes forasters els que tingueren mitjans contactes i mercats per a vindre a aquestes comarques, duguent-hi productes, en general manufactures, i duguent-se de tornada les matèries primes més abundants: la llana, pells i el cuiram esmentats abans, i cereals i productes agraris en general.

Com diu Romestan, el que la llana no aparega com un producte destacat en les exportacions que feïen aquestos Llenguadocians des del propi port de València, és simplement degut a què no els calia fer eixe viatge. Des de les darrerries del segle XII els Narbonesos gaudien de franquesses de lleuda i peatge a Tortosa, la qual cosa és ratificada al llarg de tots els segles XIII i XIV, no aconseguint-la mai per a llocs situats més al Sud. Lògicament, l'activitat més raonable per a aquestos mercaders era traure la llana del Maestrat directament i per Tortosa. Probablement, la única forma de comprovar-ho siga amb els protocols notariais de Morella, on hi constaran contractes de venda, nòlits, etc., tal com passa a València, perquè de la resta de pobles no disposem d'aquesta font.

Evidentment, no serien ells a soles; ja a inicis del segle XIV, a la mateixa Ciutat de València, ha donat temps a brollar un sector de mercaders format a partir dels repobladors que s'hi assentaren, o dels mercaders forasters que s'hi aveïnaven, sector que apareix ja com productor de draps tal com ha mostrat Romestan; aquest procés no fou privatiu de la gran ciutat, també al Maestrat tenim notícia de què en

6. ROMESTAN, G.: «Les marchans languadociens dans le royaume de Valence pendant la première moitié du XIVe siècle», *Bulletin Philologique et Historique*, París, 1969, n. I, (1972), pp. 115-192. (Hi ha traducció catalana a *València, un mercat medieval*, Ed. d'A. FURIO, València, 1986, pp. 177-263.

1341 hi ha drapers a Sant Mateu, el que vol dir que a partir de la matèria prima s'ha encetat una manufactura local, encara que siga reduïda en volum i de baixa qualitat⁷.

Els estudis sobre la societat del Maestrat són ara per ara inexistents i açò ens impedeix conèixer com va anar generant-se aquesta capa dirigent, l'oligarquia que puntualment i de forma aïllada ens apareix pels documents. Vells estudis com els de mossèn Betí en els anys 20, fets sobre famílies com els Santalínea de Morella o els Comí de Sant Mateu i amb unes intencions de demostrar el seu mecenatge al llarg del segle XV, ens palesen indirectament com els fundadors de les dinasties són ja mercaders, drapers o peraires abans de meitat del segle XIV, i que s'han generat ja tots els trets típics de grup dirigent: ocupació de càrrecs públics al municipi, compra de terres i dedicació dels fills a àmbits terciaris: preveres, artesans, artistes...⁸.

El que també sembla clar és que no es tracta d'una oligarquia que haja arribat ja als nivells que tindrà a la primera meitat del segle XV en quant a nivell de riquesa i disponibilitat econòmica, però sí ens pareix que deu trobar-se ja formada en quant el control de la comunitat rural i la seua activitat ramadera-comercial i, pel que sembla, també manufacturera, drapera més en concret⁹.

En resum, sembla que vers la meitat del segle XIV havia començat a generar-se un grup autòcton, dedicat al comerç, a la draperia i segurament amb interessos ramaders. Evidentment, el que caldria ara seria el fer la història d'alguna d'aquestes famílies i, en eixe sentit, els casos que s'en troben al terme de Morella serien en bona part traslladables en quant comportaments i altres aspectes a tot el Maestrat.

També convé subratllar que fou sobre aquest teixit autòcton sobre el qual començaren a actuar els mercaders italians que tanta importància anaven a obtenir. Hi ha dubtes sobre quan comença a trobar-se la seua presència, destacant en general els autors italians, M. del Treppo o F. Melis, les darreries del segle XIV i els inicis del segle XV com el moment en què les llanes del Maestrat dominen el mercat toscà i llombard. M.T. Ferrer Mallol assenyala en canvi que vers meitat del segle XIV començaria aquesta presència¹⁰.

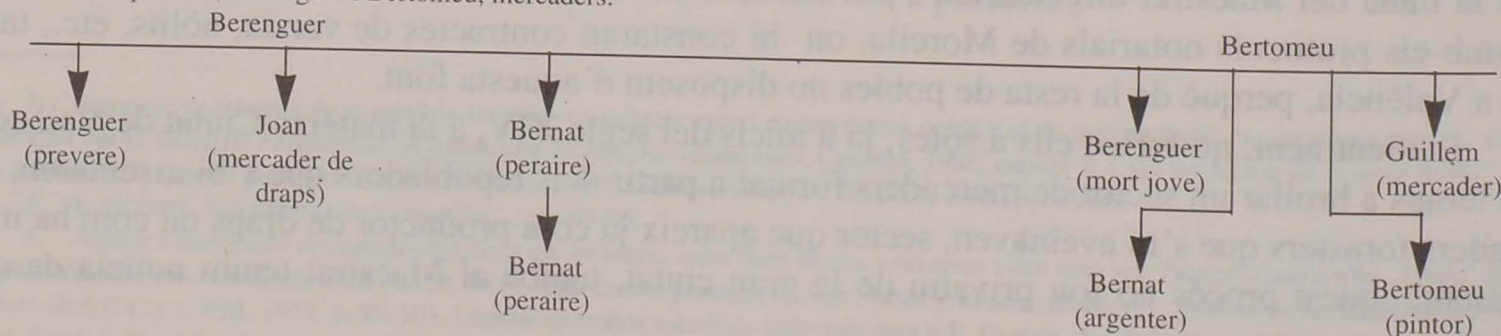
Som de l'opinió que encara que hi ha que endarrerir a finals del segle XIV aquest predomini en el mercat italià, és raonable la seua actuació a l'àrea abans, el que els permetí un coneixement de les seues característiques i, aleshores, un arrelament ràpid i ample al moment que els calgué.

A més a més, també hi ha el fet de les actuacions regnícoles front l'actuació mercantil dels italians al llarg del segle XIV. En 1326, per a la ciutat de València, i en 1332 per a tot el Regne, Jaume II

7. ROMESTAN, G.: *Ibidem*, p. 167. Són esmentats el «Drap Vermell» i el «Burell escur», de Sant Mateu, ambdós de preus molt baixos, 7 sous i 5 sous 4 diners l'alna, respectivament.

8. M. BETÍ: «El arte medieval del Maestrazgo. Las cruces gemelas de S. Mateo y Linares de Mora», *B.S.C.C.*, t. VIII, 1927, pp. 49-53, sobre els Comí, i sobre els Santalínea, en la mateixa revista, «Orfebres de Morella. Los Santalínea», pp. 254-259. Cas molt semblant és el dels Spígol, arrelats a Catí i Morella i amb la mateixa activitat en aquests anys, estudiats per J. Puig, «El mercader de Catí Joan Spígol», *B.S.C.C.*, t. 29, 1953, pp. 355-371.

9. La família Santalínea esmentada és un bon exemple d'açò: El fundador és BERENGUER SANTALINEA, mercader, qui actua entre 1330-60 i té 3 fills, Bernat, prevere; Berenguer i Bertomeu, mercaders.

10. M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, 1976; F. MELIS, «La lana della Spagna Mediterranea e della Barberia Occidentale nei secoli XIV-XV», *Mercaderes italianos en España, siglos XIV-XV*, Sevilla, 1976, pp. 143-156, i d'ell mateix, «L'area catalano-aragonesa nel sistema economico del Mediterraneo Occidentale», *IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, t. I, pp. 191-210; M. T. FERRER MALLOL, «Els italians a terres catalanes», *Anuario de Estudios Medievales*, t. 10, 1980, p. 393-466.

acordà l'expulsió dels mercaders toscans i llombards donada la seua superioritat econòmica i tècnica que els permetia controlar diversos productes¹¹.

Uns anys després, en 1342, les Corts valencianes obtingueren de Pere el Cerimoniós el que ha estat anomenat com primer programa proteccionista, car li demanaren la prohibició d'importar draps estrangers i d'exportar dues matèries primes típiques del camp valencià: la llana i la grana. Publicat el privilegi en novembre del 1343, respondria bàsicament als interessos dels drapers-mercaders valencians, molt probablement de la mateixa capital, els quals havien creat una manufactura autòctona¹²; un any després, però, el rei anul·lava aquest decret, la qual cosa ha estat interpretada tradicionalment com un exemple més de l'enfrontament d'interessos sectors burgesos - noblesa de l'interior; els primers havien aconseguit el decret afavoridor d'una manufactura autòctona i els segons, sempre més poderosos i, potser, comparats amb el seu paper a Castella, acabaven amb el «progrés econòmic» que representaven els primers.

En funció del que coneguem fins ara sobre els sectors ramaders i mercantils del Maestrat cal plantejar-se, però, si eixa no és una explicació incoherent. No és veritat que els principals ramaders no són els senyors o els Ordes Militars sino l'oligarquia que controla aquestos pobles? En eixe sentit sembla obligatori plantejar eixa oposició d'interessos com un enfrontament entre sectors comercials amb camps oposats, beneficiaris de l'exportació de matèries primes i exportadors de productes manufacturats o importadors de productes que fins ara duïen els mercaders italians. Al cap i a la fi, és el mateix que en altres moments es produirà fins i tot a la pròpia ciutat de Barcelona, enfrontant-se els interessos de sectors mercantils amb camps de treball oposats.

Aquesta situació tornà a plantejar-se en 1402-1403, a les Corts de Tortosa, on les viles reials obtingueren del rei Martí un nou decret proteccionista expulsant els italians en un moment en què al Maestrat són ja una força aclaparadora: se'ls prohibeix actuar també als llocs de senyoria. No és, doncs, casualitat, que a les Corts de València d'eixe mateix any els braços eclesiàstic i nobiliar s'oposaren amb força a aquestes mesures¹³.

Una vegada més, però, hem de plantejar-nos si la veu nobiliar expressada a les Corts no seria la veu de les viles del Maestrat que no tenien representació en el braç reial. Açò ens mostra la dificultat de fer simplificacions i com és possible la coincidència d'interessos de senyors com l'Orde de Montesa i els ramaders-mercaders que eren els seus vassalls, front a uns altres mercaders ara residents a la ciutat de València i amb veu pròpia a les Corts.

Com déiem, doncs, és a les darreries del segle XIV quan F. Melis ha ubicat l'entrada general de les llanes del Maestrat als mercats italians, lligant aquest fet a la fi dels enfrontaments de la Corona d'Aragó amb ells, així com als canvis en les tècniques comercials, com ara la forma de cobrar els transports marítims i la creació d'un nou tipus de companyia mercantil, amb filials, la qual va estar estudiada per ell mateix; n'és un bon exemple la coneguda Datini de Prato. També Patrizia Mainoni situa en aquests anys el domini de la llana del Maestrat a Milà, en raó de ser de mitjana qualitat i adequada doncs, als draps de qualitat mitjana de la Llombardia. M. del Treppo a més a més assenyala la coincidència entre caiguda de la llana anglesa al mercat italià i l'ascens de la del Maestrat, encara que a nivell cronològic endarrereix les dates respecte els autors anteriors¹⁴.

11. M.T. FERRER MALLOL, *op. cit.*, p. 397.

12. CL. CARRERE: «Protectionisme industriel et peuplement à Valence en 1343», *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, t. II, vol. 1, 1967, pp. 211-217.

13. M.T. FERRER MALLOL, *op. cit.*, pp. 418.

14. A més de les obres citades de Melis i del Treppo, el primer va dedicar una obra clàssica a la companyia Datini, *Aspetti della vita economica medievale*, Siena, 1962; P. Mainoni, *Mercanti lombardi tra Barcellona e Valenza nel basso Medioevo*, Bologna, 1982. (Hi ha traducció catalana dels capítols III, V i conclusions, en *València, un mercat medieval*, A. FURIÓ, ed., València, 1986, pp. 81-195).

L'actuació d'aquestes companyies italianes ha estat treballada per l'esmentat F. Melis al cas de la citada Datini, i el seu comportament és considerat com exemplar i definitori¹⁵.

Amb tot, queda molt per estudiar a aquest arxiu de Prato sobre volums de productes, preus, comercialització i relacions amb els mercaders-ramaders autòctons, perquè se'ns plantegen diversos problemes: en general, la penetració dels toscans és presentada com un anar a les fonts del subministrament de la llana, el safrà, etc., mitjançant uns «fattori» italians que van recorreguent el territori i operant amb els veïns de la zona, cas de Tuccio di Gennaio¹⁶.

Com diu G. Nigro, «Fins aleshores, la llana del Maestrat havia proveït principalment el magatzem de València a través de la intermediació dels mercaders que en venien a la fira de Sant Mateu, entre Pasqua i l'Ascensió, abans de l'esquilada. Les relacions amb els propietaris dels ramats eren sostingudes per aquests mercaders. L'encàrrec confiat a Tuccio fou pròpiament de contactar directament amb els primers productors, i aconseguir així dos avantatges fonamentals: una reducció dels costos, perquè s'hi saltava una fase de la intermediació, i la possibilitat de seleccionar millor la qualitat de les compres»¹⁷.

Així doncs, la companyia Datini va establir agències amb magatzems a les principals viles del Maestrat, a Sant Mateu el 1393, a Morella el 1396 i a la Salzadella el 1399. Els factors esmentats actua- ren des d'elles creant una xarxa informativa, fonamental, i compradora al mateix temps, la qual arribà a comprar la llana abans de la tosa i monopolitzant, com compradors més atractius, amb més recursos i ofertes més sucoses, la producció de la comarca. Aquests són justament els punts que periòdicament són denunciats pels sectors mercantils proteccionistes de la ciutat de València.

Els resultats de la seua activitat, doncs, sembla que foren aclaparadors en quant el control d'una part molt significativa del mercat de la llana de l'àrea de Sant Mateu en eixe període de finals del segle XIV. El que no ens sembla tan evident és que la seua activitat significara l'eliminació dels mercaders que fins aleshores havien dut aquesta producció vers les grans ciutats portuàries.

Una cosa és que amb els seus mitjans econòmics, les seues tècniques i la fortíssima demanda que en tenien, controlaren preus, el mercat, la producció, etc., i altra cosa és que açò significara que la població autòctona del Maestrat quedara convertida en simple posseïdora dels ramats i punt. Una vegada més se'ns mostra l'evidència de què cal fer un estudi de la societat del Maestrat, i sols cal recordar els casos esmentats abans dels Santalínea, Comí, Spígol, etc. Els diversos membres de la família apareixen identificats normalment com mercaders, o peraires, o drapers..., però és que, al mateix temps, són ells els propietaris de ramats. Volem apuntar la idea, doncs, que no hi ha una diferència en general i referida als originaris del Maestrat entre ramaders i mercaders, i que, en realitat, l'entrada massiva dels operadors toscans a les darrerries del segle XIV, entre d'altres moltes coses, no significà l'eliminació d'eixos mercaders; en tot cas el que es produí fou la seua reubicació en les seues relacions econòmiques amb els compradors foranis.

Insistim en aquesta idea perquè som de l'opinió que aquesta introducció del Maestrat en els circuits mercantils internacionals a nivell important, no implicà ni un canvi en els grups socials del Maestrat ni en el seu paper econòmic. Més bé es tractaria d'un canvi quantitatiu, de nivell d'enriquiment en funció

15. F. MELIS, «La lana della Spagna...»; hi ha un bon resum de totes aquestes obres italianes fet per CARLES RABASSA, *Riquesa de siti i riquesa de moble, segles XV i XVI. Cojuntura i societat*, Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat de València, 1986.

16. El seu cas ha estat estudiat per F. MELIS en el seu treball relatiu a la Màlaga dels segles XIV-XV, i també per GIAMPIERO NIGRO, «Gli operatori economici italiani in Catalogna fra il XIV e il XV secolo. Il caso del pratese Tuccio di Gennaio», *Prato. Storia e Arte*, 64 (1984), p. 30-36 (Hi ha traducció al català, «Els operadors econòmics italians als Països Catalans entre els segles XIV i XV. El cas de Tuccio di Gennaio», *València, un mercat medieval*, A. Furió ed., València, 1986, pp. 49-56). La seua figura és molt destacada perquè, en el seu treball com corresponsal, va escriure vora 500 cartes amb amplíssima informació sobre l'activitat econòmica al Maestrat d'eixos anys en la seua major part.

17. G. NIGRO, *op. cit.*, pp. 56-57.

de la possibilitat de vendre molta més producció, així sí, amb unes condicions de dependència molt elevada respecte els toscans en quant l'accés al mercat internacional, dependència que simplement significarà el que, en un moment posterior, quan es retiren els operadors italians per raons pròpies, els ramaders -mercadors del Maestrat se'n queden sense possibilitat de mantenir eixe nivell quantitatiu de venda en el mercat. Es quedaren sense el contacte precís, però no desaparegué ni la producció ramadera ni la manufactura drapera local ni la seua activitat mercantil, encara que tot restarà més disminuït en volum.

Sobre aquest punt creguem que cal plantejar-se dues preguntes: en primer lloc, si els estudis fets fins el present han mostrat la companyia Datini com molt important, fou o no la única en actuar a la comarca? i, en segon lloc, el problema no és tant si la Datini es convertí en uns anys en la compradora més atractiva per als ramaders autòctons, la qual cosa no ofereix dubte, sinó quin fou el paper dels ramaders-mercadors locals, tal com hem plantejat abans.

Sobre el primer punt tot fa pensar que, malgrat la importància dels Datini al Maestrat, en absolut foren monopolitzadors del mercat, encara que siga aquesta la impressió immediata donada la conservació de l'arxiu d'aquest mercader i que els estudis siguen exclusivament sobre la seua companyia; llocs com Morella són mercats oberts on actuen molts més mercaders, tant locals com forasters, siguen o no representants d'alguna companyia forània¹⁸.

Sobre el segon punt, quin és el paper que juguen els ramaders mercaders locals, la mateixa activitat dels «fattori» toscans ens els mostra comprant la llana, safrà, etc., en uns casos sí a ramaders directes, però en molts d'altres als mercaders locals més o menys importants. El llibre de compres de Tuccio di Gennaio de l'any 1398, publicat per M. Milián, mostra clarament com els venedors d'aquestes matèries primes no són els mateixos productors: hòmens com Francesc Comí, Jaume Morató, Joan Company, Pere Segarra, Domingo de Gualit i un bon grapat més, tots ells de Morella, o alguns més de les viles del voltant, conformen eixa capa social que té multitud de negocis diversos, ocupa càrrecs municipals, gestiona arrendaments de drets reials o locals, disposa d'abundants censals i, en una paraula, conformen una oligarquia comarcal la qual, en aquests anys, troba un sanejat negoci en vendre aquests productes que controlen a uns compradors actius i forts, la qual cosa significà un augment considerable, però acotat cronològicament, en el volum de la seua activitat econòmica i, lògicament, en el nivell d'acumulació possible¹⁹.

Aquesta oligarquia local o comarcal és també la que ens apareix reflectida en el cas de Culla. Un magnífic estudi recent de Carles Rabassa sobre la conjuntura i societat d'aquest poble en els segles XV i XVI²⁰, demostra palpablement com fluctuen els nivells de riquesa a aquesta petita vila des de les darreries del segle XIV fins ben entrat el segle XVI, la influència que tingué el comerç de llana, pells, etc. en l'increment fortíssim de la riquesa en capital o béns mobles dels grups més ben situats ja a les èpoques anteriors i com la fí de les grans exportacions vers meitat del segle XV significà una forta sotregada i caiguda del patrimoni monetari d'aquesta oligarquia, però en cap cas la seua desaparició sinó més bé la seua reconversió.

18. Idea exposada per M. MILIAN, «Contacto mercantil de Morella y sus aldeas con el mercader Toscano Francesco di Marco Datini, de Prato (1393-1410)», *Ir Congrés d'Història del País Valencià*, València, 1971, t. 2 (1980), pp. 639-664. A més a més, el trencament de colp en les activitats de Francesco di Marco Dantini al Maestrat en raó de la seua mort el 10 d'agost del 1410 no significà de cap manera la interrupció en l'arribada de llana a la Toscana.

19. Document publicat per M. MILIAN, *op. cit.*, pp. 660-664. Fa una relació individual dels principals mercaders de Morella que actuen amb Datini, mostrant al mateix temps com tenen tota la resta d'activitats que citem. Es el cas també de Joan Spígol, veí de Catí, qui entre 1447 i 1450 fa diversos viatges a Venècia com mercader. J. PUIG, «El mercader de Catí, Joan Spígol», *B.S.C.C.*, t. 29, 1953, pp. 355-371. Un treball de Cl. Carrère sobre la comercialització de la llana a Aragó vers la meitat del segle XV, quan teòricament també els toscans i llombards controlaven el mercat llaner del sud d'Aragó, mostra com els mercaders autòctons són els protagonistes de les compres i transaccions locals; conf. «Aspects de la production et du commerce de la laine en Aragon au milieu du XVe siècle», *La lana come materia prima*, I Settimana di studio di Prato, pp. 205-215.

20. C. RABASSA, *op. cit.*, especialment pp. 183-210, i també del mateix autor, la comunicació presentada al *II Congrés d'Història Agrària*, Barcelona, 1986, titulada «Crisi econòmica i desaparició d'una "aristocràcia" rural als pobles del Maestrat. El cas de Culla, segles XV i XVI», (en premsa).

Un dels aspectes més interessants d'aquesta evolució de les oligarquies locals és la seua capacitat d'adaptació a les fluctuacions de la conjuntura, cercant sempre les vies del guany més ràpid i immediat i, al mateix temps, la seua capacitat de control dels mecanismes de poder local-comarcal, concentrant-se els mitjans econòmics en el seu benefici.

Els inventaris del nombre del bestiar menut, ovelles i cabres, de la Tinença de Culla mostren com si, en 1370, el primer conservat, quasi tots els veïns tenien alguns animals, predominant clarament els xicotets i mitjans propietaris, el procés de forta comercialització del segle XV implicà, per una banda, que cada vegada menys veïns aparegueren com titulars de ramats i, per altra, que aparegueren grans cabanyes que acumulen la majoria del ramat, fenòmen constatable en el manifest de l'herbatge de Culla de 1460 i en l'inventari dels ramats del regne de 1510²¹.

Concentració molt forta doncs, de la riquesa ramadera al llarg del segle XV, la qual cosa va anar lligada a la creació d'un marc econòmic i de poder molt autònom a la comarca des de meitat del segle XIV en raó del control dels herbatges pels municipis, cas de la Tinença de Culla i de Vilafamés, i de la creació dels *lligallós*²².

El cas de Vilafamés és, en aquest sentit, exemplar. El 29 de març de 1380, el Mestre de Montesa, fra Berenguer March, establia a aquesta vila l'herbatge del terme a canvi d'un cens anual de 1.500 sous²³.

En un primer moment i amb les cessions complementàries del Mestre per a facilitar el pagament del cens anual, semblava que no n'hi hauria problemes; molt prompte, però, la vila degué cercar fonts de finançament per fer front a aquest cens: el 6 de novembre de 1384 els dóna permís perquè, a partir d'un any, puguen deixar entrar forasters amb els seus ramats a herbejar a la devesa de Moró i a una d'altra que hi ha dalt del poble, fent-los pagar per això, i dedicant aquests diners al pagament del cens de 1.500 sous anuals; i més encara, l'11 de juny del 1386 tornava el Mestre a donar un nou permís per metre ramat foraster a la devesa de l'Arc de Cabanes, a la fi de, amb els seus ingressos, fer front a les necessitats econòmiques de la vila²⁴.

Finalment, uns capítols que presentà la vila al Mestre per a la seua aprovació el 7 de gener del 1388, palesen els problemes de fons i com hi ha un conflicte d'interessos ramaders/agricultors, sent els primers una part de la població únicament i, a més, els que controlen el poder municipal: Vilafamés, el seu Consell municipal, demana al Mestre que els 1.500 sous de l'herbatge els paguen tots els veïns per mig de la peita, negant-se a açò aquells que el document identifica com «llauradors»; l'acord final fou un repartiment del pagament: les 3/4 parts del cens serien pagades pels ramaders mitjançant una taxa, i el municipi, o siga tots els veïns, el quart restant. Els ramaders de Vilafamés no se'n conformaren amb açò i, en desembre del 1391, justificant la seua necessitat, obtingueren del Mestre que, per 3 anys, pugueren deixar metre ramats forasters a la devesa de l'Arc a canvi de pagaments, els quals serien destinats a pagar el cens anual a Montesa²⁵.

En resum, de 1.500 sous, quasi 400 eren pagats pel municipi, i dels 1.100 restants, fins 500 sous eren obtinguts del lloguer de les deveses; resultat, que els ramaders locals obtingueren el control del pasturatge del terme per al seu ús propi per menys de la meitat de l'establiment inicial, mostrant-nos així la realitat de la seua força en la comunitat rural.

Tots aquests fets, doncs, ens mostren la realitat del fort poder municipal de l'oligarquia de les

21. C. RABASSA, *op. cit.*, dóna les dades de l'herbatge de Culla, i el cens ramader de 1510 es troba publicat per R. Garcia Cárcel, «La ganaderia valenciana en el s. XVI», *Saitabi*, t. 27, 1977, pp. 79-101.

22. E. GUINOT, *Feudalismo en expansión...*, pp. 303-318. Al cas de Morella i les aldees, aquest marc autònom és prou anterior, de les darreries del segle XIII, en raó de tractar-se d'una vila de reialenc.

23. Arxiu Històric Nacional, Madrid, (A.H.N.), Secció Ordes Militars (OO.MM.), Montesa, Llibre 542c, fol. 79v.-84r. Apèndix documental n. 1.

24. Ambdós documents s'hi troben a l' A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 828c, fol. 18 r-v, i fol. 86r, respectivament. Veure apèndix.

25. A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 828c, fol. 126v.-127r, i Llibre 832c, fol. 41 v-42r, respectivament. Veure apèndix.

comunitats rurals, la qual genera una legislació pròpia, unes vegades sota la forma dels «establiments» i d'altres arribant a uns autèntics llibres de l'herbatge, sempre lligades ambdues formes, però, al desenvolupament de l'activitat ramadera i al creixement de la riquesa dels grups dirigents locals.

El problema es troba en què aquesta oposició latent ramaders/agricultors és prou difícil de rastrejar en la documentació, car l'existència d'un repart desigual no sols de la riquesa sinó també del poder municipal, no deixava moltes esclertes per les quals poguera expressar-se aquesta diferenciació social i de poders.

Un cas molt interessant fou l'existència de la mitjaneria. Tots els veïns dels pobles tenien dret a pasturar els seus ramats en el terme corresponent, utilitzant els bovalars i deveses en exclusivament, front els ramats dels forasters els quals no podien entrar o si de cas, havien de pagar pel seu ús. Lògicament, els veïns més pobres no tenien ramats propis que se'n beneficiaren del seu teòric dret, però en canvi trobem que alguns d'ells rebien «a mitges» ramats de forasters i els declaraven a les autoritats com a propis o comprats, per la qual cosa no devien pagar herbatge. Aquesta via de resistència dels sectors més pobres va ser durament perseguida per les oligarquies municipals a través de les autoritats locals, doncs atacava directament els seus interessos, palesant a més a més com tot tipus de mides en favor de l'activitat ramadera tenen un clar sentit de recolzament de la posició d'aquests sectors dirigents rurals²⁶.

Sembla doncs prou evident l'existència d'unes oligarquies locals-comarcals, les quals creguem que tenen interessos tant ramaders com mercantils, encara que és possible que no coincidisquen en la mateixa persona ambdues activitats, però sí en la mateixa família; a més a més aquest sector hauria diversificat la seua xarxa de poder, tan polític com econòmic. També sembla clar que fou sobre aquests sectors sobre els quals es va produir l'entrada dels mercaders italians; es més dubtós en funció dels indicis que tenim ara per ara, que arribaren a convertir aquesta oligarquia local en un mer apèndix de les seues activitats, en uns simples agents dependents i sotmesos a l'oferta i demanda de les companyies estrangeres. Més bé, hauríem de parlar d'un procés de creixement del volum de comercialització de la llana, pells, safrà i algun altre producte, en raó de l'augment conjuntural de la demanda des de la Toscana i la Llombardia, la qual cosa ni creà la producció ramadera del Maestrat, ni generà els seus sectors mercantils, sinó més bé hauríem de parlar de què va significar un enriquiment i acumulació de capital molt important per part d'eixe sector dirigent local.

Aquests fets permetiren l'ascens en la jerarquia social d'unes capes de la població del Maestrat que, sens dubte, si no haguera estat per açò, no ho haurien aconseguit i haurien restat a uns nivells de «rics de poble», sols influents en el seu àmbit local. Per altra banda, i a nivell de l'estructura social, tot indica que sols fou aquest sector oligàrquic el beneficiari a mig i llarg termini del període del gran comerç, perquè per als sectors mitjans-baixos i els inferiors de les comunitats rurals del Maestrat, si aquests bons anys els permetiren sobreviure, no pogueren arribar a cap tipus d'acumulació, i patiren l'època de contracció de la segona meitat del segle XV sense cap reserva: el seu resultat fou el tornar als nivells de supervivència típics de les comunitats rurals medievals, dependents de les collites anuals i sense capacitat d'acumulació.

Aquesta darrera situació és molt interessant en quant ens evidència com els processos d'expansió i crisi afecten d'una forma complexa i bastant diferent els diversos sectors de la comunitat rural, tal com ha comprovat C. Rabassa al cas de Culla²⁷, i és un dels temes claus que cal estudiar en l'esdevenir més immediat a partir, una vegada més, dels protocols i fonts locals de la comarca.

26. 1385, gener, 6. Onda. Miquel Dauder, Lloctinent del Batle de Vinarós, acusa el seu veí Arnau Roca, de tenir 21 caps de bestiar, entre ovelles i cabres, a mitges amb un veí de Morella per a fer frau a l'herbatge del terme de Peníscola. A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 828c, fol. 27v-28r. 1386, febrer, 16. Alcalá de Xivert. Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, demana més informació sobre el plet entre el Batle de Peníscola i un conveï seu, al que acusa de tenir a mitges bestiar d'uns mercaders de Mallorca, evitant així el pagar l'herbatge del terme. A.H.N., idem., fol 81v-82r. Aquests casos serien prou més freqüents, el problema per tenir més informació és la carència de fonts locals. Veure apèndix.

27. C. RABASSA, «Crisi econòmica i desaparició...».

Tota aquesta conjuntura d'expansió va canviar vers mitjan segle XV, quan coincidiren diversos fets que dugueren a què la gran activitat exportadora des del Maestrat quedara ràpidament tallada i, pel que es creu fins ara, la comarca va entrar en un nou període d'estancament econòmic i, especialment, autoconsum, al trencar-se la connexió italiana amb els mercats mediterranis.

El que sembla més evident, ara per ara, és la fi d'aqueix mercat italià per a la llana, tema estudiat per historiadors italians i des del punt de vista de les fonts italianes o, en tot cas, catalanes, mancant encara la informació procedent de la zona. Segons F. Melis, al mercat toscà, des de l'inici de la dècada del 1440, la llana castellana començà a substituir la del Maestrat, i a la Llombardia sembla produir-se idèntic fet en la dècada del 1450, adduint P. Mainoni raons de reconversió de la manufactura tèxtil milanesa; aquesta començà a fabricar draps de millor qualitat, per la qual cosa li calia llana millor, com n'és la castellana i, per altra banda, els capitals llombards cercaren altres activitats com ara la manufactura sedera²⁸.

A aquestes raons internes a la producció tèxtil italiana com motor en la desaparició del mercat d'exportació del Maestrat, cal sumar la conjuntura política de la Corona catalano-aragonesa en el Mediterrani d'aquests anys. Nàpols fou un camp d'interessos de la monarquia des de l'inici del regnat d'Alfons el Magnànim, qui, després de diversos daltabaixos, encetà en 1447 una guerra amb la comuna de Florència, la qual cosa comportà quasi automàticament l'expulsió dels mercaders d'aquesta nacionalitat de tots els seus regnes, mida renovada el 1451 i fins la pau de Lodi de 1455²⁹.

Deixant la banda els problemes d'aplicació d'aquestes mesures, no hi ha dubte que significaria un problema afegit a l'arribada predominant de la llana castellana i, tot lligat, no és estrany que poguera ser la causa del trencament dels lligams mercantils amb el món Mediterrani. A partir d'aquests moments les interpretacions sobre l'evolució socio-econòmica del Maestrat solen plantejar l'inici d'un període d'aïllament i de concentració en una activitat agrària de subsistència, restant convertida la comarca en una regió subdesenvolupada i marginal en el context del País Valencià, fet que seria més colpidor donat el seu pes específic, tant demogràfic com econòmic, en les dècades anteriors.

Amb tot, encara resten plantejats diversos problemes que, de principi, fan que no siga tan clar i senzill eixe plantejament. En primer lloc, a nivell global valencià, la disminució dels lligams comercials amb toscans i llombards en la segona meitat del segle XV va implicar un augment paral·lel de la presència de genovesos que van convertint la Ciutat de València en escala de les seues rutes vers Andalusia, Sevilla més en concret. Aquesta activitat genovesa, a més a més, no es troba limitada a la capital del regne ja que les comarques d'Alacant tenien una tradició antiga de la seua presència i, aquest fet, es va veure incrementat en aquesta època, per la qual cosa caldria comprovar si també extingueren la seua àrea d'interessos vers el Nord³⁰.

Un altre problema que ara per ara no té resposta és el significat del manteniment en nivells absoluts de la cabanya ramadera de la comarca al llarg de tots els segles XV i XVI, tant al període de màxima exportació de llana com al període teòricament negatiu i aïllacionista de finals del segle XV.

C. Rabassa ha comprovat com hi ha una forta estabilització, dins de les lògiques fluctuacions anuals, en el nombre global d'animals de pasturatge tant a la vila de Culla com a tota la seua tinença entre 1404 i 1440, com coincideix aquesta quantitat amb la de 1370 i com torna a ser equivalent i fins i tot pujar a partir del 1548 i durant la resta del segle XVI³¹. El problema és que, del període comprès entre 1440 i 1548, pràcticament no hi ha dades, justament en els anys en què pensem què pogué donar-se una

28. F. MELIS, «I rapporti economici...», pp. 197-98, i P. Mainoni, *op. cit.*, p. 26-27.

29. M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió...*, pp. 546-552.

30. Efectivament, caldrà comprovar aquesta possibilitat però un índex negatiu podria ser que mentre la conjuntura econòmica del Maestrat sembla estar en davallada clara en aquesta segona meitat del segle XV, tant l'Horta de València com l'Alacantí semblen trobar-se en plena expansió econòmica i, fins i tot, demogràfica.

31. C. RABASSA, *Riquesa de siti i riquesa de moble...*, pp. 295-296, quadre elaborat a partir dels manifestes de l'herbatge de la tinença de Culla.

deflació. Sols sabem que en 1460 globalment la Tinença es manté en un nombre de ramat menut dels més alts de tot el segle XV, i, en 1526, encara que una mica més baix, no és inferior el nivell de la cabanya a uns quants anys del període de màxima activitat de principis del segle XV.

Resta amb tot el buit sobre els anys intermedis, dels quals sols es coneguda una xifra de l'any 1510, sensiblement inferior a la resta per a tota la Tinença de Culla: menys de la meitat normal, encara que caldria posar-la amb interrogants perquè ne té un origen fiscal distint a tota la resta.

Així doncs, serà tema a comprovar amb la documentació local, el de la caiguda o no del nombre d'animals menuts a la comarca arran de la crisi d'exportació de llanes vers Itàlia, encara que es plantejen algunes possibilitats més en quant a l'evolució de la conjuntura. Un tema són els indicis de què, a inicis del segle XVI, en la composició dels ramats del Maestrat s'haguera produït una alteració significativa en la seua composició; açò és, si mentre per al segle XV hem parlat sempre de ramats d'ovelles per al comerç de la seua llana, el cens ramader del 1510 abans esmentat posa en evidència que, si les ovelles són majoria, una part significativa de la cabanya són les cabres, plantejant-se així un nou interrogant sobre quina dedicació tindrien aquests ramats donat que, a nivell quantitatiu, es mantienien a nivells força elevats.

Un segon tema seria què va passar amb la resta de matèries primes que conformaven una part també destacada de les compres dels italians, com ara el safrà o la grana. Les dades sobre el seu cultiu i comercialització potser ens donarien una informació complementària molt important sobre la reconversió o paralització de les activitats, tal com semblen indicar les notícies procedents dels capítols de l'herbatge de Culla i que podrien intentar confirmar-se als llibres d'establiments de la comarca, on s'hi parla per a la 2ª meitat del segle XV de mesures favorables per a permetre l'entrada de ramats i ramaders forasters, bé via la mitjaneria, bé via directa, per a poder cobrar més diners i fer front als pagaments comunals, citant-se explícitament l'escassetat de bestiar al terme, o la desaparició de les fins aleshores tan abundants mesures tendents a evitar les roturacions a les àrees de pasturatge del terme³².

Perquè, el que sembla clar, és que en aquests anys la comarca arribà als nivells més baixos de població i, encara que aquesta fou la tendència des de les darreries del segle XIV³³, tot fa indicar que això no influí immediatament en la conjuntura econòmica de la zona en funció de l'expansió exportadora, el que va permetre que la crisi en absolut apareguera plantejada com un problema malthusià, i més bé el que hi trobem és que al llarg d'aquests anys hi va haver un buidament selectiu dels sectors socials dirigents: entre 1400 i 1450, 21 artesans i mercaders del Maestrat de Montesa i 12 de Morella s'aveïnaren a la Ciutat de València, molt probablement, si més no al cas dels mercaders, en raó d'un procés d'ascens en l'escala social, i açò afectà lògicament a d'altres que emigraren vers Barcelona, tal com consta en alguns casos individuals.

En resum i per concloure aquest replantejament de l'estat de la qüestió sobre l'evolució de l'activitat ramadera i de la conjuntura socio-econòmica del Maestrat medieval, sembla clar que és molt difícil parlar d'una evolució lineal, que hi ha peculiaritats comarcals en l'evolució històrica dels segles XIII-XV, i que cal anar als protocols i d'altres fonts locals com mecanisme de confirmació o no de si efectivament el Maestrat va evolucionar a partir de la 2ª meitat del segle XV vers una economia rural marcadament de subsistència o va aconseguir manpendre una reconversió vers noves activitats que, en tot cas, semblen ara per ara secundàries dins el context del País Valencià, al traslladar-se el pes específic de l'activitat vers altres comarques.

32. C. RABASSA, *ibidem*, pp. 205-206.

33. E. GUINOT, « Demografia medieval del nord del País Valencià », *I Jornades d'Estudi sobre la població al País Valencià*, València, 1988, pp. 229-249.

DOCUMENT N 1.

1382, maig, 30. Cervera.

Fra Albert de Tous, Mestre de Montesa, estableix a la vila de Vilafamés tot l'herbatge del seu terme per 1.500 sous anuals.

A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 542c, ff. 79v - 84r.

Carta de la venda e transportació que l'Orde féu a la Universitat de Vilaffamez del erbatge del terme del dit loch.

Noverint universi quod nos, frater Arbertus de Thous, Dei gratia humilis domus milicie beate de Montesia, affectantes quod locus noster de Vilaffamez melioretur et populorum suscipiat incrementum, attendentes quinymo quod ex libertatibus, franquitatibus et immunitatibus que a dominis dantur vasallis suis, non solum ipsis vasallis fit comodum set etiam dominis ipsorum cum ad populandum et habitandum qui vasalli de bestiariis et aliis fructibus eorum, decimas et alia servicia dictis eorum dominis prestant in tan tum quod redditus et proventus domorum cotidie crescavit, crescunt et crescere sperantur, considerantes vero quod cambium infrascriptum nobis et nostro Ordini est ita bene commodiosum quod universitati dicti loci de Vilaffamez. Idcirco hiis et aliis considerantis habito super predictis consilio et tractatu cum nostris fratribus hac de causa in solempni capitulo quam in festo Nativitate Christi in castro nostro de Onda quam die lune proxime preteritorum in castro nostre de Cervarie existentibus celebrato, cum hac presenti publica carta firmiter et perpetuo valitura et in aliquo non violaturo seu annullatura ac revocatura per nos et Ordinem nostrum ac successores ipsius volentibus et consentientibus ac firmantibus venerabilibus et religiosis fratre Petro de Rius, cappellano beate Marie Cervarie, fratre Raymundo de Rippis, socio nostro, fratre Matheo de Casadamor, priore nostro, et fratre Arnaldo de Exea, consocio nostro, nobiscum assistentibus et aliis comendatoribus et fratribus nostris et conventus seu capituli nostri de Montesia inferius hec firmandis, ex certa sciencia et animo gratuito excambiamus et permutamus et in cambium et permutacionem tradimus seu quasi tradimus vobis, Petro Avella, sindico et procuratori a dicta universitate ad hec specialiter constituto presenti et nomine ac vice ipsius universitatis acceptanti et toti etiam universitati prefate eiusque singularibus presentibus et futuris cuiuscumque sexus vel condicionis existant licet absentibus et notario infrascripto ut publice persone hec a nobis legitime patiscenti et recipienti loco vice et nomine omnium illorum quorum interest vel intererit ac interesse potest et poterit, erbagium vel erbagia et ius erbagiandi deffesarium nostrarum nostrique Ordinis ac terminorum nostrorum loci predicti de Vilaffamez, et totum ius in dictis erbagiis nobis ac Ordini nostro competens et competere debens pro mille quingentis solidis vestris infrascriptis sub forma capitulorum sequentium et alios:

En nom de Déu sia, amén. Lo molt Reverent e religiós senyor, lo senyor frare Arbert de Thous, per la gràcia de Déu Mestre de la casa de la cavalleria de Santa Maria de Montesa, cobejant que'l loch de Vilaffamez se mellor e que vinguen a aquell pobladors, los quals e aquells qui ja estan en lo dit loch puxen conrear e multiplicar en los térmens dels dits lochs molts bestiar per los quals los vassalls són feyts rics e manents, e considerant que pus sia profit, emper açò, de volentat, consentiment e fermament dels frares seus, axí de aquells qui són ab ell com dels comanadors e frares seus e encara dels frares de convent de Montesa, cambia et permuta ab los Jurats, bons hòmens e síndich del dit loch de Vilaffamez los erbatges e dret de erbejar de les deveses e térmens del dit loch de Vilaffamez, en los quals e en los quals lo dit senyor Mestre e son Orde e lo comanador del dit loch podia e havia dret de erbejar, per e ab mil cinchcents sous de reals censals, rendals e annuals sens fadiga e sens loïsme, per cascun any al dit senyor Mestre e Orde seu per la dita Universitat donadors e pagadors per tres terces del any, ç és, cinchcents sous en lo mes de setembre, e altres cinchcents sous en lo mes de janer, e los romanents cinchcents sous en lo mes de maig e axí en cascun any e per tots temps. En axí, que d'ací avant lo dit senyor ni son Orde no ha ni li roman alcun dret en los dits erbatges quan a erbejar, ans és de la dita Universitat. E vol lo senyor Mestre que'ls hòmens de Vilaffamez presents e esdevenidors puxen caçar e pendre en los dits térmens e deveses totes e sengles caçes, exceptat que no gosen matar perdius ab ca de mostra ni ab filat.

Item, que d'ací avant lo dit senyor Mestre ni los successors de aquell ne lo Comanador de Vilaffamez qui ara és o per temps serà ne alcuna altra persona per lo dit Orde per alcun temps serà, no puxen erbejar, fer metre ne collir o estar alcun bestiar o bestiars grossos o menuts ni fer gràcia ni donar licència a alcú que hi entren o meten bestiars alguns ni'ls ne puxen enfranquir. Emperò, si lo senyor Mestre o lo Comanador de Vilaffamez qui ara són o per temps seran hauran bestiar o bestiars grossos o menuts, aquells puxen tenir e fer pexer en les dites deveses o térmens que paguen a la dita Universitat e part de aquella per erbatge dels dits bestiars, ç és, per cascun centenar de bestiar menut, II sous per cascun any, e per cascuna bèstia grossa IIII diners per any. E si los dits Comanadors e frares qui ara són o seran per temps no volran pagar a la dita Universitat o a la part de aquella los dos dits sous per centenar e quatre diners per cascuna bèstia grossa, unitat e part de aquella, pus los hajen demanats als dits Comanadors e frares o als pastors de aquells e no'ls hauran volguts pagar lo dit erbatge, se puxa retenir e aturar aytant com muntara lo dit erbatge dels dits mil cinchcents sous. Alcan qui serà domèstich, familiar o de casa del senyor Mestre de Montesa ni dels Comanadors o frares del dit Orde qui ara són o per temps seran no gos metre son bestiar gros o menut en los dits térmens sots pena de falta, ç és, de dix bèsties de dia o de nit XIII.

Amplius la dita Universitat puxe haver, levar e pagar los dits mil cinchcents sous de ç que haurà del

LA RAMADERIA AL MAESTRAT MEDIEVAL: ENTRE L'EXPANSIÓ I LA CRISI

erbatge de la devesa davall escrita de Moró, e les passades e lo sobrepus puxe haver, levar e pagar la dita Universitat vullas a sou e lliura, vulles taxat entre aquells qui han o hauran bestiar grossos o menuts per X o per centenar, o per ramat o per bèstia o en altra manera segons que la dita Universitat e habitants e habitants de aquella se poran convenir, e les dites taxacions e quantitats puxen fer o fer fer forces, constrenyments e execucions en los béns de aquells qui seran taxats a compliment de que deuran sens dies e hores axí com és acostumat fer e's fa de la peyta vehinal del dit loch.

Rursus la dita Universitat de Vilaffamez e part de aquella puxe metre, assignar e posar vedalers o guardadors a guardar les dites deveses e térmens, aquells que's volran e aquells remoure e gitar e a altre o altres assignar, metre e posar tota hora que's volran, los quals vedalers facen sagrament que bé e leyalment se hauran en poder del Comanador de Vilaffamez si hi serà, si no en poder del batle del dit loch o de son lochtinent, los quals Comanador e batle e cascun de aquells tota vegada que'n seran request sien tenguts de reebre lo dit sagrament.

Etiam a la dita universitat e als vedalers o guardadors de les dites deveses e térmens sia legut e permís per lur pròpia auctoritat de faltejar e carnejar e penyorar tots e sengles bestiar grossos e menuts stranyes que seran atrobats dins les dites deveses o térmens axí com d'ací atràs és stat acostumat, e aquelles faltes, penes o penyores sien propis de la dita Universitat o de aquell o aquells qui ella volrà e ordenarà. E si's volrà puxe fer gràcia, do o remissió en tot o en part e totes ses voluntats axí com de cosa lur pròpia, en axí que lo senyor Maestre ni son orde de les dites faltes, penyores, penes o calònies no haja res per null temps.

Iterum, la dita Universitat e part de aquella a volentat e consentiment dels havents bestiar en Vilaffamez, ara o per avant o de la major e pus sàvia part de aquells, puxe erbejar tota hora que's volrà qualsevol bestiar grossos o menuts en la devesa jusana que's apellada devesa de Morò, e aquell temps que's volrà e per aquell erbatge o erbatges que's volran e ben vist los serà. E en alcuna altra part de les dites deveses o térmens no puxen erbejar alguns bestiar grossos o menuts que avallaran a la plana o muntaran al port, ç és, a VIII jorns de muntada e a VIII jorns de vallada. E que los dits erbatges o quantitats que s'en hauran sien totes de la dita Universitat, en axí que lo senyor Maestre ne son orde ne altre per ell non hajen nin prenguen o aconseguesquen res.

Item, haja la dita Universitat l'erbatge de totes les abelles que sean meses en los dits térmens e deveses e tot altre dret que pagar dejen, en axí que'l senyor Maestre ni son Orde non haja alcuna part o dret.

Ultimo, si qüestions o contrasts qualsevulle d'ací avant s'esdevendran entre alcunes persones stranyes o privades per rahon dels dits erbatges, faltes, calònies o penes de aquells per qualsevol raó, que los juhís, conexences, sentències e determinacions principals de aquelles en tot cars sien dels Jurats o prohòmens del dit loch de Vilaffamez qui ara són o per temps seran, però si per la conexença, sentència o juhí dels dits Jurats o prohòmens se voldrà appellar o recórrer al senyor Maestre o al Comanador de Vilaffamez que ho puxen fer. E lo dit senyor e los successors de aquell o lo dít Comanador de Vilaffamez hi puxen veure e entendre e proveir e fer proveir e determinar per justícia. E jutge o jutges qui per justícia hoien e determenen les dites appellacions delegar axí, açò entés que tots los juhís e conexences principals dels dits erbatges, faltes, penes, calònies, qüestions, e contrasts e altres coses dessus dites e exercici de aquelles sien dels dits Jurats e prohòmens. E les appellacions e juhís e exercici de aquelles sien del dit senyor Maestre e de son Orde.

Iam dieta itaque erbagia et ius erbagiandi in dictis deffesis et terminis de Vilaffamez cum omnibus et singulis saltis, pignoribus, caloniis, penis et cum omnibus aliis iuribus, locis, vocibus, accionibus, racionibus realibus et personalibus, utilibus et directis, ordinariis et extraordinariis ac precoriis nobis et dicto Ordini competentibus et competituris quoquomodo sicut melius, plenius, sanius ac utilius potest dici, scribi et intelligi ad comodum et utilitatem dicte universitatis eiusque singularium, sic vobis et vestris excambiamus et permutamus et in cambium et permutacionem tradimus seu quasi pro predictis et infrascriptis mille quingentis solidis censualibus. Renunciamus igitur omni excepcione presentis concambii per nos vobiscum et per vos nobiscum non facti et actum in factum et doli et beneficio etiam minoris valoris et duplicis decepcionis et foro ac legi ultra dimidiam iusti precii subvenienti et omni alii cuilibet iuri, foro, legi, rationi, constitutioni et consuetudini, beneficio et auxilio contra hec venientibus.

Dantes et concedentes vobis et vestris de speciali gratia et de donatione pura propria et irrevocabili que dicitur inter vivos quicquid predicta que vobis in cambium tradimus modo prevalent vel imposterum prevalebunt pro infrascriptis vestris mille quingentis solidis censualibus.

Nunc igitur erbagia prefata et ius erbagium in dictis deffesis ac terminis cum aliis iuribus, pertinenciis nostris et dicti Ordinis iura, servitutes, ademprivia, usus et tenedones et alia iura quecumque ipsorum scienter a toto iure nostro et dicti nostri Ordinis et ipsius successorum posse, dominio et tenedone ac vera et libera possessione cecimus et extraimus penitus de presenti et in vestrum et vestrorum ius, dominium et posse ac tenedonem seu possessionem veram, liberam, corporalem sive realem inducimus et ponimus de presenti. Et in continenti constituimus nos predicta erbagia cum iuribus, usibus, ademprivis et servitutibus eorum vestro nomine precario possidere seu quasi, donec de ipsis plenam et liberam apprehenderitis possessionem quam liceat vobis et vestris apprehendere et apprehensam licite retinere vestra et vestrorum propria licencia, statum et qua hora volueritis. Et ex causa huius concambii et alienationis, damus, transferimus atque mandamus vobis et vestris totum locum nostrum iura,

voces, rationes, usus, adempriva, servitutes et alia quecumque quem que et quas habemus seu habere debemus dictus noster Ordo habet et habere debet ac consequi possemus et posset quibus iuribus, locis, vocibus, accionibus, rationibus realibus et personalibus, usibus, servitutibus et aliis quibusvis uti valeatis quem ad modum nos et dictus Ordo facere possemus ac posset ante huiusmodi concambium et permutacionem ponendo vos et vestros in dictis erbagiis et iure erbagiandi et eorum iuribus in locum nostrum et dicti Ordinis.

Itaquod, ex tunc vos et vestri habeatis erbagia predicta cum iure erbagiandi et eorum aliis iuribus et pertinenciis et cum omnibus eorum melioramentis factis vel faciendis pro francho et libero alodio vestro et vestrorum teneatis, possideatis et im pace perpetuo explectetis scilicet ad habendum, tenendum, dandum, vendendum, arrendandum, erbagiandum ut est dictum superius, obligandum et excomutandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates perpetuo faciendas, exceptis illis qui talia emere non possunt.

Promittentes et bona fide convenientes dicta erbagia et ius erbagiandi et alia iura ipsorum semper salvare, deffendere, facere habere et tenere, possidere et explectare, quiete, potenter et in sana pace contra omnes personas conquerentes vel aliquid perturbantes ad forum Valencie. Et tenemur inde vobis et vestris semper de firma et legali eviccione et ad omni dampno ac etiam interesse quod vobis et vestris inde evenerit. Et pro predictis omnibus et singulis sic complendis et firmiter attendendis, salvandis et deffendis. Et pro eviccione et legali guirencia huius concambii obligamus ad hec vobis et vestris et dicto et infrascripto notario stipulanti et recipienti ut supra omnia bona et iura que nos et noster predictus Ordo habemus et habebimus, habet et habebit in predicto loco de Vilaffamez et eius terminis mobilia et immobilia ubique presencia et futura, mandantes per presentem cartam nostram vicem epistole in se gerentem universis et singulis comendatoribus et fratribus dicti Ordinis et aliis officialibus et subditis nostris presentis et futuris quatinus presens concambium et predicta omnia et singula rata, grata, valida et firma habeant, teneant firmiter et observent et ab omnibus haberi, teneri et observari faciant et non contraveniant ne aliquem contravenire permittant nostram cupiunt evitare.

Versa vice ego, dictus Petrus Çavella, nomine meo proprie et ut sindicus et procurator universitatis dicti loci de Vilaffamez cum publico procuracionis et sindicatus instrumento per Jacobum Guasch, notarium publicum dicti loci, confecto et subsignato XXVII die marcii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo octogesimo, habens in dicto sindicatus et procuracionis instrumento facultatem faciendi et firmandi hec et alia ut apparet per dictum sindicatum quem in sui forma publica trado vobis, dicto domino Magistro de Montesia, considerans hoc concambium dicte universitati eiusque singularibus presentibus et futuris fore commodiosum causis prefatis; et etiam quia habitantes et habitaturi in dicto loco maiorem opportunitatem habebunt tenendi et mittendi eorum bestiaria in dictis deffesis quam non habebant cum dicta deffesia erant dicti Ordinis et in eis pars Ordinis poterat erbagiare in tantum quod hac de causa dictus locus spectat magnum comodum et populorum incrementum suscipere.

Idcirco, nomine meo proprio et nomine etiam vice et loco dicte universitatis eiusque singularium presentium et futurorum, cum hoc presenti publico instrumento firmiter et perpetuo valituro et in aliquo non revocatur, ex certa scientia per me et dicta universitatem eiusque singulares ex cambio et in cambium trado seu quasi vobis, dicto domino Magistro presenti et acceptanti et Ordini vestro, comendatoribus, fratribus et conventui eiusdem Ordinis presentibus et futuris licet absentibus et notario infrascripto ut persone publice loco vice et nomine omnium illorum quorum interest vel intererit ac interesse potest ac poterit stipulanti et recipienti mille quingento solidos censuales, rendales et annuales absque laudimio et fatica ac alio iure emphiteotico, quos vobis et dicte Ordini et ipsius successoribus habendos et percipendos intus castrum predictum de Vilaffamez inde et super dicta universitate de Vilafamez eiusque singularibus et bona mea et dicte universitatis eiusque singularium anno quolibet et perpetuo assigno, carrico seu onero ipsosque mille quingentos solidos vobis aut vestris aut cui volueritis et voluerint intus dictum castrum de Vilaffamez predictum solvere, tradere et delliverare promitto annuatim et perpetuo in satisfaccione et emenda dictorum erbagiorum et iuris ipsorum que superius michi et dicte universitati excambiatis prohiis mille quingentis solidis, videlicet in tribus solucionibus et terciis superius expressatis dilacionibus quibuscumque retroiectis, quod nisi dicta universitas vel eius pars hoc adimpleverit et fecerit, volo et concedo et pacto speciali hic expresso michi obligo nomine dicte universitatis eiusque singularium fiat et fieri possit in bonis mis et dicte universitatis eiusque singularium executivo ab complementum dicti census et expensarum pro ut in et de regaliis domini fieri est consequutum. Ego enim omni condemnationi pene quarti inde fiende et mandato executorio quod fieri debet de foro debitori ab offerendum bona desembargara et subastacioni decem et triginta dierum et aliis solempnitatibus que in favorem debitorum dantur, renuncio expresse de presenti.

Iam dictos itaque mille quingentos solidos censuales, rendales annuales et perpetuos cum omnibus aliis iuribus, locis, vocibus, accionibus, racionibus realibus et personalibus, utilibus et directis, variis sive mixtis michi et meis et dicte universitati et eius singularibus competentibus et competituris quoquo modo sicut melius, plenius, sanius ac utilius potest dici, scribi, intelligi ad comodum et utilitatem vestri et vestrorum, sic vobis, dicto domino Magistro Ordini et fratribus prefatis, dono et excambio et in cambium trado seu quasi pro predictis erbagiis iure erbagiandi dictarum deffesarium et terminorum prefatorum. Renuncio itaque omni excepcioni presentis concambii vobiscum, dicto domino Magistro et per vos meum non facti et doli et accioni in factum et beneficio etiam minoris valoris et duplicis decepcionis et foro Valencie et legi ultra dimidiam iusti precii iuvantibus et consuetudini

LA RAMADERIA AL MAESTRAT MEDIEVAL: ENTRE L'EXPANSIÓ I LA CRISI

beneficio et auxilio contra hec venientibus. Dans et concedens vobis, dicto domino Magistro et dictis Ordini et fratribus quicquid predicti mille quingenti solidi censuales modo prevalent vel imposterum prevalebunt prefatis erbagiis et iuribus eorum.

Nime vero dictos mille quingentos solidos censuales, rendales, annuos et perpetuos iura proprietates, tenedones et alia quevis eorum iura ut est dictum scienter a iure meo et dicte universitatis eiusque singularium posse, dominio et tenedone ac veram et liberam possessionem cicio et extrao penitus de presente. Et in vestrum et vestrorum ius, dominium, possessionem et tenedonem induco et pono de presenti et in continenti constituo me predictos mille quingentos solidos censuales vestro precario nomine possidere seu quasi donec de ipsis plenam et liberam apprehenderit possessionem, quam licet vobis et vestris apprehenderet et apprehensam licite retinere vestrum vestrorum propria licencia statim et qua hora volueritis et ex causa huius concambii dono, transfero atque mando vobis et vestris totum locum meum iura, voces, acciones reales et personales, utiles et directas, varias sive mixtas quemque et quas ego habeo et dicta universitas habet et habere debet ac potest, quibus iuribus, locis, vocibus, accionibus, racionibus realibus et personalibus, utilibus et directis, variis sive mixtis et aliis quibuscumque uti valeatis agere et experiri quem ad modum ego et dicta universitas facere possem ac possent ante huius modi concambium et permutacionem ponendo vos et dictum Ordinem in hec censuali in locum dicteque universitatem itaque ex tunc vos et vestri successores habeatis dictos mille quingentos solidos censuales cum eorum iuribus et melioramentis factis vel faciendis pro franco et libero alodio vestro et dicti Ordinis colligatis, recipiatis, colligi ac recipi faciatis, teneatis, possideatis et in pace perpetuo explectetis scilicet ad habendum, tenendum, dandum, vendendum, alienandum, obligandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntantes perpetuo faciendas, excepti illis qui talia emere et habere non possunt de foro aut privilegio promittentes et bona fide conveniens vobis et vestris dictos mille quingentos solidos censuales semper solvere atque tradere in dictis tribus terciis vel solicionibus facere, habere, tenere, percipere, deffendere et salvare contra cunctas personas conquereutes vel aliquid perturbantes ad forum Valencie.

Et tenore inde vobis dicto domino Magistro et Ordini vestro semper de firma et legali eviccione huius concambii et ab omni dampno ac etiam interesse quod vobis et vestris inde evenerit. Obligans ad hec vobis dicto dominio Magistro et vestro Ordini et dicto et infrascripto notario omnia bona nostra propria et dicte universitatis eiusque singularium mobilia et immobilia ubique presencia et futura.

Quod est actum in castro Cervarie die vicesima nona marcii anno a Nativitate Domini millesimo trescentesimo octagesimo.

Sig+num nostri fratris Alberti de Thous, Dei gratia Magistri domus milicie beate Marie Montesie. Sig+num fratris Petri de Rius. Sig+num fratris Raymundi de Ribes, etc., qui hec laudamus, concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt venerabiles Alfonsus de Thous, rector ecclesie ville de Sancto Matheo, Franciscus Comí, presbiter beneficiatus in dicta ecclesia, Bernardus de Thous, Valencie, Iohannis Stephani, notarius Cervarie, Pascasius Sobirats, de Sancto Matheo.

Postea vicesima octava die madii, anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo octagesimo II, in domus quas Ordo de Montesia habet Valencie, aliqui comendatores et fratres dicti Ordinis firmarunt predicta omnia in hunc modo:

Sig+num fratris Bernardi de Basella, claverii Montesie et locorum de Çuequa et de illa comendatoris, sig+num fratris Petri d'Avinyó, qui viso et audito dicto concambii instrumento ipsum concambium et contenta in dicto instrumento laudarunt, aprobarunt, ratifficarunt et firmarunt, presente dicto domino Magistro, presentibus etiam venerabilis Amberto de Barberano, domicello, domino honoris de Montornés, Bartholomeo Mathie, baiulo de Onda, et Antonio Gasch, camerario dicti domini Magistri, testibus.

Ultimo, tricesima die mensis madii, anno a Nativitate Domini M trecentesimo LXXX II, in ecclesia domus beate Marie de Montesia, conventus et fratres eiusdem firmarunt predicta in modum qui sequitur:

Sig+num fratris Berengarii Marchi, comendatoris de Onda, operarii et comissarii ad hoc presens capitulum celebrandum cum litera sua papirea eius sigillo munita.

Datum Valentie, vicesima octava die madii, anni presentis et in libro notularum notarii infrascripti huius anni inserta deputati et delegati.

Sig+num fratris Guillelmi Balistarii prioris dicti domini Magistri conventualisque Montesie; sig+num fratris Antonii de Peralada, rectoris Montesie, etc., qui omnes convocati et congregati in capitulo in dicta ecclesia ad sonum campane ut moris est, vivo et audito dicto concambii, instrumento consideratoque, ipsum concambium causis in dicto instrumento expressis fore dicto Ordini valde utile ut stiverunt et viderunt in aperto laudarunt, concesserunt, ratifficarunt, aprobarunt et firmarunt predictum concambium et contenta in eo et ea omnia et singula rata et firma habere promiserunt et inviolabiliter observare et teneri de de eviccione ut supra tactum est sub bonorum dicti conventus et Ordinis omnium obligacione que omnia acta fuerint in dicta ecclesia et in solempni capitulo ibidem celebrato die et anno proxime scriptis. Presentibus venerabili et religioso fratre Francisco Punyeti, monacho Sanctorum Crucum, subpriori de Montesia, Petro Monfort, Andrea Miri, fabro, et Johanne Burguera, loci de

ENRIC GUINOT RODRÍGUEZ

Montesia vicinis ad hec vocatis specialiter et rogatis, testibus.
Sig+num mei Berengarii Rubei, notarii publici auctoritate regia per totam terram et dominacionem illustrissimi domini regis Aragonum etc.

DOCUMENT N 2.

1386, juny, 11. Cervera del Maestrat.

Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, dóna llicència al consell de Vilafamés per a què puguen emprar la devesa de l'Arc i cobrar pel seu ús als ramats de forasters.

A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 828c, fol. 86 r.

[fol. 86 r] Llicència a la universitat de Vilafameç que puxen erbejar en la devesa del Arch.

Frare Berenguer March, per la gràcia de Déu humil Mestre de la casa e de la cavalleria de Santa Maria de Muntesa, als feels e amats nostres los justícia, jurats, prohòmens e universitat del lloch nostre de Vilafameç qui ara són e per lo temps dejús expressat seran, salut e dilecció. Per urgent necessitat de la dita universitat donam e atorgam llicència e facultad a vos que, no constrestan vos que en contrari en la carta del concambi entre lo nostre predecessor e l'Orde terme de dit loch, feyt sia contengut, puxats erbejar en la devesa appellada del Arch qualssevol bestiar estrany, grossos e menuts segons que us volrets e ben vist vos serà, del dia de la data de la present en dos anys primers vinents e continuament complits e finits, sots aytal emperò condició que vosaltres hajats adobar los abeuradors del terme de dit loch a coneguda del comanador del loch damunt dit. En testimoni de les quals coses vos en manam fer les presents sots lo nostre segell roborades.

Dada en lo castell nostre de Cervera, lo XIén dia de juny del any de la Nativitat de nostre Senyor M CCC LXXXVI.

Vidit Magister.

DOCUMENT N 3.

1386, febrer, 16. Alcalà de Xivert.

Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, demana més informació sobre el plet entre el batle de Peníscola i un veí sobre un frau en el pagament del dret del bestiar.

A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 828c, fol. 81v-82 r.

[fol. 81 v] Comissió a rebre testimonis.

Frare Berenguer March, per la gràcia de Déu humil Mestre de la casa de la cavalleria de Santa Maria de Muntesa, al feel e amat nostre en Bernat Vallés, notari, vehí de la vila nostra de Paníscola, salut e dilecció. A la nostra hoyda es pervengut que lo honrat e religiós frare Joan d'Espejo, comanador, d'en Domingo Periç en lo terme de dita vila de Paníscola no ere del dit en Domingo ans ere de mercaders de Mallorca, et que en dan del herbatge hi ere feta o comesa frau, féu faltejar e penyorar lo dit bestiar, et en après, per en Bernat Pabia, lochtinent de batle en la dita vila, per saber veure o conèxer si la dita falta ere justa o no, reebé e reebre féu sumària informació de testimonis si lo dit bestiar que'l // [fol. 82r] dit Johan Veya guardave ere del dit Domingo Periç o dels dits mercaders, la qual informació reebuda segons se diu, fon pronunciat per lo dit lochtinent de batle la dita falta ésser justa, et com lo dit Domingo Periç, sentin-se agreujat de la dita pronuciació, per via de apel·lació o de súplica, querela o recors sia recorregut a nós suplicant que revocam la dita pronuciació, de remey de justícia en lo dit feyt li dejam provehir. Et nós, hajam hoydes les dites parts en lur dret de paraula sobre lo dit feyt et hajam vista la dita informació de testimonis, la qual veem ésser defecència e no bastant a veure e conèxer si la dita falta és justa o no et si justament hi és estat pronunciat o no, et sia necessari a nós que a pronunciar justament en lo dit feyt sapiam e'ns si la dita frau fon ho és stada comesa e per consegüent si la dita falta és justa o no. Per tal, per justificar lo present feyt e per saber la veritat de aquell, a vós, de la lealtat e indústria del qual confiam, ab la present comanam, dehim e manam que en loch nostre e per nós reebats e reebre façats tots e qualsevol testimonis que la part del dit Comanador ha averat la dita falta ésser justa e la part del dit en Domingo Periç a provar aquella no ésser justa, produhir e donar volrets en vostre poder, los quals testimonis reebuts a nós les deposicions de aquelles closes e segellades en manera que fe hi sia portada transmetre, significants a nós de la fama e condició dels dits testimonis e si e quanta fe a lurs dits pora ésser hauda, car nós a vós en e sobre les dites coses e sengles dependents e emergents de aquelles e en aquelles connexes comanam tot nostre loch poder e veus.

Dada en lo loch nostre de Alcalà, lo XVIén dia de febrer del any de la Nativitat del nostre Senyor M CCC LXXX VI.

LA RAMADERIA AL MAESTRAT MEDIEVAL: ENTRE L'EXPANSIÓ I LA CRISI

DOCUMENT N 4.

1385, gener, 6. Onda.

Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, mana al lloctinent de batle a Vinaròs que revise una condemna contra el seu conveí Arnau Roca, acusat de fer frau en el pagament de l'herbatge simulant la compra d'un bestiar a un veí de Morella.

A.H.N., OO. MM., Montesa, Llibre 828, fol. 27 vº-28 rº.

[fol. 27 v] Letra de justícia.

De part del Mestre de Muntesa, al feel e amat nostre en Miquell Dauder, tinentloch de batle en lo loch nostre de Vinalarog, salut e dilecció. N'Arnau Roqua, del dit loch, és estat a nós dient que ell a comprat d'en Antoni Miquel, de Morella, LXXXVII cabeces de bestiar lanar e cabriu, a raó de III sous per cap, e que comprat lo dit bestiar més e tench aquell en e dins lo terme del dit loch de Vinalarog, e que vós, presumen o allegan que'l dit n'Arnau no avia comprat lo dit bestiar justament ne verdadera ans avia prés aquell a miges o comprat per collusió fentament en frau dels erbatges de la batlia de Paníscola, avets feyt penyorar o faltejar allò del dit bestiar VII cabeces en 1 dia e XIII cabeces en altre dia, e que jatsia lo dit n'Arnau se oferís a nós de fer sacrament que ell soltament e pura avia comprat lo dit bestiar e sens frau de senyor e de altri, e us requerís que'l dit bestiar faltejat li tornasets no u avets volgut fer; per tal per ser consonant a raó volem e a vós deim e manam que lo dit n'Arnau Roqua, provant u's faen // [fol. 28 rº] sacrament en vostre poder que ell soltament e verdadera e sens alguna collusió o frau a comprat lo dit bestiar, que en continent tornets e restiuescans aquell sens alguna mesió sua les dites XXI cabeces de bestiar, e si més li aurets feytes penyorar o farets, que per semblant li façats quitiamment tornar, e si que'll dit n'Arnau no aja comprat lo dit bestiar així com dit és ans ha fet frau a senyor e a ses regalies, porets evantar e proceir contra aquell en persona e en béns segons que per justícia atrobarets ésser faedor e açò per res no mudets.

Dada en lo castell nostre d'Onda, lo VI dia de jener en l'any de la Nativitat de nostre Senyor M CCC LXXXV. Vidit Magister.

DOCUMENT N 5.

1384, novembre, 6. Vilafamés

Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, a petició dels veïns de Vilafamés els permet que puguen arrendar per un any l'herbatge de les deveses de dalt la vila i de Moró per aconseguir diners suficients per fer front al pagament a Montesa dels 1500 sous de l'herbatge.

A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre, 828c, fol. 18 rº-18 vº.

[fol. 18r] Licència a certs singulars de Vilafamèç que puxen erbejar en la devesa del dit loch cert temps.

Frare Berenguer March, per la gràcia de Déu humil Mestre de la casa de la cavalleria de Santa Maria de Muntesa, als feels e [fol. 18v] amats nostres, los jurats e prohòmens e universitat del loch nostre de Vilafamèç, salut e dilecció. A humil suplicació per part vostra specialment per aquells qui han bestiars a nós feta, donam a vos licència e facultat que en la devesa la qual és del damunt dit loch ansús, e la qual ab una altra devesa apellada de Moró per part del nostre Orde a vosaltres encambi ab e per mil cinchcents sous censals fon liurada, puxats herbejar d'ací a la festa de Sent Joan Babtista del mes de juny pus prop instant, e de la dita festa en un any adonchs sigüent e complit, tots e qualssevol bestiars stranys per aquell erbatje o preu que ben vist vos serà, dementre emperò que'l preu del dit herbage no munt a més summa o quantitat de cinchcents sous per cascun any, la qual quantitat ensemps ab l'altra quantitat que haurets del herbatge de la dita devesa apellada de Moró et de les passades sia deputada a pagar los dits mil cinchcents sous censals, et la present licència fem e donam a vos de gràcia special, vosaltres suplicants et aquells volents et consentents segons es permís per la carta del dit cambi. En testimoni de les quals coses vos en fem fer la present sots lo nostre segell roborada.

Dada en lo castell nostre de Vilafamèç, lo sien dia de noembre en l'any de la Nativitat de nostre Senyor mil treents huytanta quatre. Vidit Magister.

DOCUMENT N 6.

1391, desembre, 3. Vilafamés.

Fra Berenguer Marc, Mestre de Montesa, a petició dels veïns de Vilafamés els atorga que puguen cobrar als ramats forasters que entren a pasturar a la devesa de l'Arc durant un termini de tres anys, per a què puguen pagar el cens de 1500 sous anuals que fan a l'Orde per l'herbatge del terme.

A.H.N., OO.MM., Montesa, Llibre 832c, fol. 41 vº - 42 rº.

[fol. 41 vº] Licència per als de Vilafamés de poder erbejar en la devesa del Arch.

Frare Berenguer March, per la gràcia de Déu humil Maestre de la casa e de la cavalleria de Santa Maria

de Muntesa, als feels e amats nostres, los justicia, jurats, prohòmens e universitat del loch nostre de Vilafamèç qui ara són e per lo temps dejús expressat seran, salut e dilecció. A humil supplicació per part vostra, specialment per aquells qui han bestiars, a nós feyta e per urgent // [fol. 42 rº] necessitat de la dita universitat, a vosaltres donam e atorgam licència e facultat que, no contrastant res en contrari que en la carta del cambi entre lo nostre precessor a l'Orde de Muntesa a vosaltres de les deveses que lo dit Orde havia en lo terme del dit loch feyt sia contengut, pu-xats erbejar en la devesa appellada del Arch qualsevol bestiar estranys menuts dementre emperò que no sien tots mascles ans en cascun ramat y erbejaran haja haver de femelles bona partida, ço és el primer dia de juny primervi-nent en III anys continuament comptadors e adochs sigüents e complits e finits, sots aytal emperò condició, que vosaltres hajats adobar los abeuradors del teme de dit loch a coneguda del Comanador del loch damunt dit, e que lo dit preu del dit erbatge no munt a més suma o quantitat de D sous per cascun any dels dits III anys, la qual quantitat sia deputada a pagar los MD sous censals que a nós e a nostre Orde faets cascun any per rahan del dit cambi de les dites deveses. E la present licència fem e donam a vosaltres de gràcia special, vosaltres supplicants e aquells volents e consentents segons és permís per la carta del dit cambi. En testimoni de les quals coses vos en manam fer les presens sots lo nostre segell roborades.

Dada en lo loch nostre de Vilafamèç a III dies de deembre del any de la Nativitat de nostre Senyor M CCC MC hu.

Vidit Magister.